

'גולת ישמעאל ובנין ישראל'

מכון בן-צבי נסוכן תרבות

חשוב בתחומי התעניינותו של יצחק בן-צבי: קהילות ישראל במזרח, רציפות היישוב היהודי בארץ ו"נדחי ישראל", העדות שנדחו מן היהדות הרבנית (קראים, שומרונים, שבתאים). המכון תרם לפיתוח המחקר, לטיפוח חוקרים ולהעשרת השיח האקדמי והחברתי על אודות הקהילות הלא אשכנזיות. אפשר להגדירו כ"סוכן תרבות" – גורם המתווך בין ערכי תרבות, מוסדותיה ומוצריה לבין הציבור הרחב; הוא דואג בין השאר לעיצובם, להפצתם ולהטמעתם, מתוך אידאולוגיה ידועה לקהלי היעד. בן-צבי עצמו, שדמותו מסמלת את זיקת המכון לממסד הציוני ולממסד האקדמי, גיבש את האידאולוגיה המנחה של המכון. בבסיסה שלוש הנחות יסוד: הידע האקדמי כנכס שיש להנחילו לציבור; חשיבותן של תרבויות היהודים הלא אשכנזים לעם כולו – טענה חתרנית וחרגה בהנהגת היישוב והמדינה בימיו של בן-צבי; והיחס לתרבויות אלו כמקורות השראה לעיצוב זהות יהודית-ישראלית חדשה לכל היהודים בארץ.

בין שלושת הנדבכים באידאולוגיה של בן-צבי שרר מתח מהותי, שכן המניע המחקרי הטהור אינו תואם לציפייה הציונית-הסוציאליסטית לחולל שינוי בחברה המתגבשת בארץ. נראה שמזגו הצנוע סייע למיתון המתח, וכן תדמיתו בממסד אז כדמות אידאליסטית-נאיבית ולא כ"פוליטיקאי". האידאולוגיה שהנחתה את בן-צבי עלולה ליצור התנגדות הן בקרב חלקים באוכלוסייה האשכנזית והן למאמינים בתפיסת "העליונות הספרדית" (ספרדית בשונה ממזרחית!). גישתו נדמית "אוריינטליסטית" במנחי ימינו, אולם בתקופתו בלט בן-צבי ביחסו החיובי לקהילות ישראל במזרח לעומת רעיו בממסד הציוני. הוא הוקיר את בני הקהילות ואת תרבותיהם, ופעל לשימור ולפרסום מסורותיהם המגוונות, בין השאר במפעל "ראשי חודשים" – שבו אירח בבית הנשיא בכל חודש בני קהילה אחרת שהציגו ממנהגיהם, והרעיף עליהם חיבה. כיום, אופקים של הממסד הציוני ושל הממסד האקדמי ואחיותם בציבור שונים מאשר בימיו של בן-צבי. עם היותו "סוכן תרבות" ממסדי מובהק, מכון בן-צבי פעיל ומגיב לתפיסות חדשות, ואף זכה בפרס ישראל לשנת תשמ"ה "על תרומתו הרבגונית לחקר מורשת יהודי-המזרח", כדברי השופטים, ועל ההנחלה לציבור של הידע – "שהוא גורם חשוב בהכרה הדדית של העדות, הכרה המביאה לכיבוד המורשת ולהאבת ישראל".

מכון בן-צבי מפעיל כיום מרכזים למחקר קהילות, תומך במחקרים, עורך כינוסים ומוציא לאור פרסומים העוסקים בתולדות יהודי המזרח ובעולמם החברתי והתרבותי, בצד מיזמים ברוח הזמן כדוגמת "מקהלת הפיוט".

הנשיא ורעייתו מעיינים בפקסימיליה של "כתר ארם צובא" שנמסר לבן-צבי (ארכיון יד בן-צבי)

30 בנובמבר 1947, למחרת "הצבעת החלוקה" באו"ם וליל החגיגות בעקבותיה ביישוב היהודי, הקים יצחק בן-צבי – אז נשיא הוועד הלאומי – את "המכון לחקר העדות היהודיות במזרח התיכון". הוא עמד בראשו עד פטירתו בשנת 1968, פעל להסדרת זיקתו לאוניברסיטה העברית והתווה את עקרונותיו. לאחר מותו הוסב השם ל"מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח". כבר מראשית דרכו סבר בן-צבי כי למכון ייעוד כפול: מחקרי וחינוכי. בדוח משנת תשי"ג, בימי ראשית כהונתו כנשיא המדינה, כתב:

חקר קורותיה של יהדות זו [=קהילות המזרח] הוא לא רק שילומו של חוב כלפי העבר אלא גם גורם חשוב לקידום המשימה הנועזה שהטלנו על עצמנו במדינתנו הצעירה: לאחד את שבטי ישראל, שהגורל פירם והפיצם על פני תבל כולה ושחזרו עתה אל חיק מולדתם, וללכדם שוב לאומה אחת [...]. מטרת המכון היא לעודד מחקר זה כדי לעשות את הערכים של השבטים הבודדים בישראל לנחלת העם כולו לכל דורש.

באותה תקופה התכתב עמו אברהם הטל, הידרולוג יהודי מתוניסיה. באוקטובר 1956 עלה הטל ארצה ועמו 135 כתבי יד ומאות פריטי דפוס בלועזית הנוגעים ליהודי צפון אפריקה, והיה לספרן במכון. בקיאותו הפנומנלית והקשרים הענפים שיצר העשירו את הספרייה בפריטים נדירים והפכו אותה למרכז ידע

לעיון נוסף

1. י' בן-צבי, גולת ישמעאל ובנין ישראל, תל אביב תשי"א.
2. י' בצלאל, "כתבי יצחק בן-צבי על יהדות המזרח – השלבים, התחומים, המאפיינים", פעמים, 25 (תשמ"ו), עמ' 123-145.
3. ש' רובינשטיין, "על ייסודו וראשיתו של המכון לחקר קהילות ישראל במזרח", פעמים, 23 (תשמ"ה), עמ' 127-149.